

Israël en de kerkorde: de onopgeefbare verbondenheid

Inleiding

Er zijn onderwerpen die door hun eigen ontwikkelingen steeds in de publiciteit komen. Zo'n onderwerp is de houding van de kerk tegenover Israël. Zolang kerk en Israël samen bestaan is er sprake van een verhouding. Theologisch en historisch is dat een pijnlijke verhouding. Sommigen van u kennen die verhouding, maar voor anderen stip ik een paar punten aan om het onderwerp in perspectief te zetten en spits de verhouding dan toe op de onopgeefbare verbondenheid.

Ik begin met een historische insteek

Hoe je het ook keert of wendt Israël was, is en zal altijd een apart volk zijn onder de volken en voortdurend in het nieuws zijn. Het land is betwist gebied en de hoofdstad is verdeeld. Jeruzalem kent een gewelddadige geschiedenis van veroveringen, bloedbaden, deportaties en vernietigingen. Voor Jodendom, christendom en islam is het een heilige stad met heilige plaatsen, maar door de interne verdeeldheid en het nationalisme is de situatie constant explosief. Een van de meest dramatische gebeurtenissen was de verwoesting van stad en tempel in het jaar 70. De tempel was het symbool van nationale eenheid en teken van de vrijheid sinds de reiniging van de tempel door de Makkabeeën (164 voor Chr.). De tempel werd verwoest, maar het volk bleef bestaan, in continuïteit met het Israël van de bijbel en begiftigd met een aangeboren liefde tot het land. Het werd verstrooid onder de volken, gevreesd, gehaat, vervolgd, maar niet vernietigd. Na 70 volgt er een geschiedenis van de verhouding tussen kerk en Israël. De oude kerk vervreemdt van de Joodse wortels als christenen van Joodse origine een minderheid gaan vormen en dan komt de beeldvorming op gang. De kerkvader Chrysostomus (geb. 354) roept de Joden toe: jullie

hebben Christus vermoord. Daarom bestaat er voor jullie geen herstel, geen vergeving of verdediging meer. Duizend jaar later sprak het concilie van Florence in 1442 uit dat alle Joden verdoemd zijn. Het is ontstellend hoe er in Europa over de Joden werd gedacht. De grote roman van Umberto Eco, *De begraafplaats van Praag*, geeft een onthutsende tekening uit de negentiende eeuw. Als je dit leest, besef je hoe zulke gedachten gemeengoed zijn geworden, hoe zij de kerkelijke visie in Europa hebben beïnvloed en een klimaat hebben geschapen waarin het antisemitisme kon gedijen. Je vraagt je af: waarom kon het gedijen? Wat zit daarachter?

Vanuit Jeruzalem ging het evangelie in enkele decennia door een groot deel van het Romeinse wereldrijk heen tot in Spanje toe. In het noorden van Europa duurde het duizend jaar voordat men op IJsland in een volksvergadering besloot het christendom te aanvaarden. Tegelijkertijd mocht ook het heidendom blijven bestaan. En dat bleef ook in Europa. Het godsbeeld van het heidendom is blijven bestaan tot op de huidige dag. Ik geef een voorbeeld. Toen Willibrord in ons land kwam, sloeg hij altaren stuk en hakte heilige bomen om. Dat dit niet door de goden werd gewroken, betekende voor de Germanen dat de God van Willibrord sterker was dan de Germaanse goden. Sterker dan Odin en Wodan, maar het beeld van de god die macht is en het geloof in ras, bloed en bodem waar de Joden niet bij hoorden bleef bestaan. Niet de liefde en de barmhartigheid, niet de zorg voor de zwakke, maar de macht van de sterke maakt de dienst uit. En wie anders is en anders denkt, valt er buiten. Dat heidendom leidt in Europa tot antisemitisme.

Waarom die haat tegen de Joden? Achter de haat tegen mensen zonder politieke macht, tegen mensen die anders zijn, zit ten diepste de haat tegen de God die anders is, de God van Israël. Tegen de God die genadig en barmhartig

is; die de glans der goddelozen doet vergaan en hoogmoedigen van de troon stoot. Er mag geen God bestaan van zwakken, armen en vreemdelingen. De nazi's bepleitten een 'positief christendom' in plaats van het negatieve christendom van de lijdende Jezus. Jezus die de verleiding om macht van God voor zichzelf te gebruiken als een verzoeking terug schold. Bovendien is zijn kruis er een teken van hoe God met ons is. Israël roept ergernis op vanwege de herinnering aan Gods tegenwoordigheid. Zo anders is het godsbeeld onder de nazi's. De wereld moest onder de nazi's op orde worden gebracht, meenden zij. Alles wat de controle over een perfecte maatschappij in de weg stond moest worden vernietigd. Wie niet paste in de nieuwe orde moest uit de weg. Daarom moest alles wat komt uit het Joodse boek en van de Joodse mens Jezus worden ingedamd. Maar niet het Joodse volk is vergaan. Vergaan is de SS-afdeling die verantwoordelijk was voor de uitroeiing van de Joden.

En toen, na 1948 was het volk er weer. In ons land werd sterk de behoefte gevoeld aan een gesprek met Israël. De gebeurtenissen uit de twintigste eeuw en in het bijzonder Auschwitz vroeg theologische doordenking. De prediking uit Exodus kreeg nieuwe aandacht. We horen hoe God het arme slavenvolk opzoekt, hoe Hij de weduwe en de wees gedenkt. We leren inzien hoe het Eerste Testament een lange worsteling kent om de ene God te vertrouwen in weerwil van de vele goden en machten die zich groot en breed maken.

Bijbels theologische insteek

Wanneer we vanuit de lezing van de bijbelse geschriften naar de verhouding van kerk en Israël kijken, is de grote toespraak van Stefanus opvallend. Hij laat in zijn verdedigingsrede zien welke lange weg in de Schrift is afgelegd naar Jezus toe. Hij geeft een samenvatting van het OT aan de hand van bekende

verhalen en toont aan hoe die geschiedenis op weg is naar Jezus. In deze geschiedenis ontstond de hoop op de komst van de Messias en die loopt door. Want Tenach of het OT vertelt van Gods daden en beloften en achter deze daden staat geen punt en achter de beloften staat geen vraagteken. De geschiedenis van Gods daden is steeds op weg naar voren, in groeiende verwachting en met steeds nieuwe interpretaties. Daarom kon de joodse Messiasverwachting ook op Jezus worden toegepast. De tweede Jesaja kwam tot het inzicht dat in onze mensenwereld de ware volgeling van God in alle opzichten een Dienaar van de Heer zal zijn, een rechtvaardige. Wij kennen de Dienaar van de Heer uit Jesaja 53, het hoofdstuk dat gelezen wordt op de tweede passiezondag. Stefanus ziet aan het slot van zijn toespraak de heerlijkheid van God en van Jezus, de rechtvaardige, staande aan de rechterhand van God. Hij trekt een lijn van de gekruisigde Jezus naar de verhoogde Christus, van de Dienaar naar de Mensenzoon, de messiaanse figuur uit Daniël.

Jezus heeft zichzelf in deze twee verschillende figuren herkend. In het verhaal van de Emmaüsgangers horen we hoe Jezus uitlegt wat er in de Schriften op hem betrekking heeft. Het Mattheüs evangelie laat dat op vele plaatsen zien. Denk aan de grote gebeurtenissen in het leven van Jezus en het verband met de Joodse feesten; denk aan de twaalf apostelen naar het getal van de twaalf stammen van Israël; aan de uitzending van de 70 naar het getal van de volken (Dt.32:9, Ex. 1:5). Het is volstrekt helder dat je het Nieuwe Testament niet kunt lezen zonder het Oude Testament. Ze zijn voor ons onverbrekkelijk met elkaar verbonden. Het NT alleen is onbegrijpelijk. De godsdienstige, mentale, taalkundige voedingsbodem is het OT. NTe woorden als verbond, wet, genade, gerechtigheid, zonde, enz. zijn geijkt in het OT. Het NT neemt die woorden over. Mattheüs. Paulus, Hebreëen, Openbaring citeren vrij of letterlijk het OT.

Zo kwamen er twee manieren om de bijbel te lezen: de lezing van de vroege kerk met een sterke concentratie op Christus en de lezing volgens de rabbijnen, die de Schriften lezen in het licht van de joodse overlevering en geschiedenis. De kerk kan niet negeren dat ook deze lezing er is. Onze opdracht is beide met elkaar in dialoog te brengen. En dan zal het vooral moeten gaan om te verstaan op welke manier de weg naar het koninkrijk van God wordt afgelegd. Want de prediking van Jezus kan immers worden samengevat met de verkondiging van het koninkrijk van God. Het draait in het NT om Jezus, maar het gaat om het Koninkrijk van God. Alle redevoeringen van Jezus over de toekomst richten de aandacht op de uiteindelijke en definitieve komst van Gods koninkrijk.

God gaat in de geschiedenis een bijzondere weg, met één volk, met uiteindelijk één mens, Jezus Christus, maar met het oog op het heil van de wereld. Dat perspectief moet bepalend zijn, vrede en gerechtigheid voor alle volken, de verlossing in het koninkrijk van God. En daarin heeft Israël een beslissende plek. De vraag is dan: hoe verantwoord je dit in een kerkorde als je deze visie deelt?

Vertrekpunt moet zijn dat God het slavenvolk Israël heeft verkozen. Met dit volk heeft Hij een verbond gesloten en aan hen de wet gegeven om als partner van God in het verbond te leven en hem lief te hebben. Vanuit Israël zou dan de zegen van deze manier van leven met God naar de volken gaan. Israël heeft aan deze roeping niet kunnen beantwoorden. Wij trouwens ook niet. Maar God neemt Israëls kant van het verbond in zijn hand. Hij neemt de verkiezing niet terug en zegt het verbond niet op. Dat is voor de eeuwig trouwe God onopgeefbaar. Zijn woord wordt vlees in Jezus die leeft in het verbond en de woorden van de wet doet. God zelf was in Christus, zegt Paulus. Het is God die de wereld met zich verzoend heeft. Hij zelf ging heen door de ontrouw, het

onvermogen, de blikvernuwing, de eigenmachtigheid. Hij neemt het in Christus op zich en houdt met gespreide armen Jood en heiden vast. De opgestane Heer zendt de 12 als Israëlieten uit naar de volken, opdat gans Israël hen zal volgen (Rom. 11:12-16, 26). Paulus verstaat in dit licht zijn roeping en wendt zich waar hij komt eerst tot de synagoge. Eerst de Jood en dan de Griek, want de gemeente uit de volken kan haar verkiezing en roeping alleen verstaan als een deelname aan Israëls verkiezing en roeping'. Kerk en Israël zijn onmiskenbaar verbonden. De gedachte dat God in Christus de verkiezing van Israël heeft uitgewist, is vreemd aan de bijbel.

Nu over de kerkorde

Deze bijzondere openbaring vindt zijn weerslag in het eerste artikel van de kerkorde: 'De Protestantse Kerk in Nederland is overeenkomstig haar belijden gestalte van de ene heilige apostolische en katholieke of algemene christelijke Kerk die zich delend in de aan Israël geschonken verwachting, uitstrekt naar de komst van het Koninkrijk van God'. In het allereerste lid van de kerkorde wordt na de naam 'Protestantse Kerk in Nederland' gesproken over Israël. Dit is de enige kerkorde in de wereld die Israël in het artikel over de naam noemt. De kerk hangt aan twee draden, broos en kwetsbaar: delend in de aan Israël geschonken verwachting en zich uitstrekkend naar de komst van het Koninkrijk van God. Daar ligt haar grens en daar eindigt haar gestalte. In deze verwachting leeft de kerk niet alleen, maar zij deelt deze met Israël. De opname van Israël in het eerste lid van het grondslag artikel geeft aan dat dit beslissend is voor haar identiteit. Zo weet de kerk ook dat zij niet samenvalt met het Koninkrijk van God. Zij ziet ernaar uit en doet dat samen met Israël. De zelfdefinitie van de

kerk neemt serieus, dat we niet buiten Israël om kerk kunnen zijn. De kerk is niet in de plaats van Israël gekomen.

Na het eerste lid volgen in de kerkorde dan bepalingen over het belijden. De kerk heeft, levend uit Gods genade en betrokken in zijn toewending tot de wereld, een eigen leven en belijdenis. In het hart van dit belijden komen we weer bij Israël. Voor we gaan spreken over zending en evangelisatie verwoorden we de onopgeefbare verbondenheid met het volk Israël. Dit volk leeft in verschillende werelddelen. Voor een groot deel is het niet actief gelovig, maar de culturele betrokkenheid bij Joodse feesten en gebruiken wordt breed in ere gehouden.

In een wereld die dit volk bij herhaling heeft laten vallen, behoort het tot de roeping van de kerk te midden van de volken deze verbondenheid in de concrete situatie blijvend gestalte te geven. Ik zal nu artikel I lid 7, het eerste deel, volgen en daar commentaar bij geven.

‘De kerk is geroepen gestalte te geven aan haar onopgeefbare verbondenheid met het volk Israël’. Net als in de leden 5 en 6 die gaan over het belijden, gaat ook hier de kerk als onderwerp voorop. Waar de kerkorde spreekt over de roeping van de kerk gaat het altijd om wezenlijke identiteitsvragen. Het kan niet gaan om een getermineerd project voor een aantal jaren, maar het is een zaak van belijden. Deze visie is in de loop van de tijd gegroeid. Ik veroorloof me een korte uitweiding. In de jaren voor 1980 was de NHK vrijwel de enige kerk in de wereld die zich belijdend uitsprak over het Joodse volk en de relatie kerk en Israël. In 1942 werd de Raad voor Kerk en Israël ingesteld. In 1949 werd de jaarlijkse gebedszondag voor Israël ingesteld. De nieuwe kerkorde van de hervormde kerk uit 1951 nam ‘het gesprek met Israël’ op. In 1959 bood de synode de studie *Israël en de kerk* aan, waarin Gods blijvende verkiezing en

betrokkenheid op het ene verbond wordt beleden en waarin Israël een teken genoemd wordt van de trouw van God. In 1970 verschijnt de Handreiking *Israël –volk, land en staat*. Na de Jom Kippoer-oorlog van 1973 schrijven de Gereformeerde Kerken aan de rabbijnen in ons land: ‘ De Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland betuigt vanuit het geloof in de God van Abraham, Izaäk en Jacob haar verbondenheid met het Joodse volk...’. Die verbondenheid kon inhoud gegeven worden door Nes Amim (1963), met nadruk op gastvrijheid, gemeenschap, dialoog, leren en werken, en door de theologisch adviseur in Jeruzalem (1967). In 1979 klinkt in de gereformeerde synode de term onopgeefbaar voor het eerst. Dat gebeurde nadat op de TV de serie Holocaust was uitgezonden. In november 1991 wordt het door de Synode van Mijdrecht in de gereformeerde kerkorde opgenomen. Vanuit de gereformeerde kerkorde werd het opgenomen in de kerkorde van de PKN. Onopgeefbaar. Je kunt niet ontkennen dat het woord iets uitdagends heeft. Als je de geschiedenis van de relatie tussen Joden en christenen naleest, denk je eerder aan voorgoed verbroken (Schoon). Het staat er nu in en papier is geduldig, zeggen we, maar de praktijk wijst uit dat het veel losmaakt. Onopgeefbaar geeft een relatie aan. Het vraagt om concretisering, om solidariteit met de existentie van het Joodse volk. Dat is ook het eerste punt dat de kerkorde noemt: ‘onopgeefbaar verbonden met het volk Israël’.

Bij het zoeken van een weg voor het belijden te midden van ons eigen volk en voordat gesproken wordt over de opdracht naar alle volken, wordt eerst de plaats van Israël genoemd. Wat bedoelen we met het volk Israël? De uitdrukking is overgenomen uit de Gereformeerde Kerkorde. In de theologische verantwoording bij de kerkorde van de Protestantse Kerk schrijf ik hierover, dat het gaat over Israël zoals het zichzelf verstaat. Wij gaan niet uitmaken wat wel en wat niet onder Israël verstaan moet worden. De aanduiding ‘volk’ geeft wel

aan dat het breder is dan de Joden die in het land Israël wonen. Ook de Joden uit Amsterdam, Warschau en New York horen bij het volk. En behalve aan de synagoge moeten we ook denken aan de Messias belijdende Joden. Over wat je verder moet denken bij het land Israël verschillen theologen nogal. Ik ga zelf uit van de gedachte dat we Israël mogen zien als teken. Zo kun je de terugkeer van de Joden naar het beloofde land zien als teken van Gods trouw. Een teken is altijd meer dan wat je met het oog ziet. Zo kun je twee stukken hout dwars over elkaar leggen en zeggen dat het een kruis is, maar we bedoelen dat het verwijst naar het kruis van Christus. Een teken is een verwijzing. De terugkeer is te zien als een verwijzing naar de trouw van God, een verwijzing dat Israël zal delen in de belofte en met hen zien we uit naar de Messias die het Rijk meebrengt. Weliswaar is Israël net als Jezus een teken dat tegengesproken wordt, een steen des aanstoots.

Voortdurend wordt de onopgeefbare verbondenheid door tegenstanders van deze formulering betrokken op de staat Israël. Maar dat staat niet in de kerkorde van de Protestantse Kerk in Nederland. Dat kan ook niet, want in Nederland kennen we de scheiding van kerk en staat en onze kerkorde zal dus nooit tot de erkenning van een staat komen. Dat is namelijk een politieke en geen theologische beslissing. Vanuit de historie is het ook niet nodig, want het Joodse volk heeft het eeuwen zonder een geordende staatsvorm gedaan. De Joden woonden in Kanaän vanaf de intocht in de veertiende eeuw voor Christus tot aan de val van Jeruzalem in 586 voor Christus. En in de begintijd ging het er ook niet erg geordend aan toe. Uiteraard is een vrije staat in onze tijd de enige mogelijkheid om het volksbestaan te waarborgen. Daarom zullen we niet kunnen ontkennen, dat tot het zelfverstaan van de Joden ook de staat behoort. En daarbij past de opmerking dat deze staat niet los is te denken van de tweede wereldoorlog en de Europese schuld die het Jodendom geen plaats

wilde bieden. Dus ja, met de onopgeefbare verbondenheid met Israël plaatsen we ons achter het bestaansrecht van de staat. Maar bedenk: de staat op zich is geen theologisch maar een politiek gegeven. Zo hoeft de PKN het kabinetsbeleid niet blindelings goed te keuren, maar kan zij zich er in kritische solidariteit toe verhouden. Het christelijk geloof heeft nooit aan zaken als taal, cultuur, grond of etniciteit een theologische betekenis toegekend. Vanuit een theologische ethiek moet over Israël hetzelfde gezegd worden als over andere staten. Men kan ook niet zeggen dat de staat Israël wel z'n gang kan gaan of aan een hogere norm gemeten moet worden dan andere staten. Wel is helder, dat de staat Israël noodzakelijk is voor de ruimte die het Joodse volk nodig heeft om in deze wereld te kunnen bestaan. Het verlangen naar het land behoort tot de identiteit van het Joodse volk. Daarmee dienen we onze solidariteit te betonen.

Een probleem dat hiermee samenhangt is de oecumenische verbondenheid met de christenen in het Midden –Oosten en in het bijzonder met de Palestijnse christenen. Er woedt in de kerk al enkele jaren een hevige discussie over hoe aan deze verbondenheid gestalte gegeven moet worden. Aan weerszijden laat men zich uitdagen om te polariseren. De een wil de onopgeefbare verbondenheid schrappen, alsof dat zou kunnen want wij zijn meebegrepen in de verkiezing van Israël, en de ander wil de hulpverlening aan de Palestijnen schrappen. Beiden roepen dwingend op tot een keuze. Is dat terecht? Mijn vrouw en ik zijn 53 jaar verbonden. Er is geen denken aan dat iemand er in die relatie tussen kan komen. Dat wil niet zeggen, dat we niet samen of afzonderlijk ook andere relaties hebben die heel hartelijk kunnen zijn, maar ze kunnen niet op de plaats van de huwelijksrelatie komen. Een problematisering van de onopgeefbare verbondenheid is uiterst ongewenst. Het zal Israël het gevoel geven weer door de kerk verraden en verlaten te

worden en miskent de wortels van het christendom. Een belijdende keuze kan niet ondergeschikt gemaakt worden aan een politieke visie op de conflicten in het Midden –Oosten. Maar het zal ook moeten gaan om begrip voor de zaak en het lot van de Palestijnen. Onze verbondenheden doen pijn, ze schuren. Beide partijen voelen zich slachtoffer en beide zien de ander als dader. Je kunt je de situatie voorstellen: in Israël wonen 5 miljoen Joden in een omgeving van 58 miljoen Arabieren en zo staat Israël altijd op scherp. De situatie van de Palestijnen is schokkend en die muur is een verschrikking. Naar mijn mening moeten we ons niet in de hoek van keuzen laten drukken. We blijven onopgeefbaar verbonden met Israël en een betrouwbare partner in de oecumene. Verbondenheid en solidariteit moeten we niet tegen elkaar uitspelen. Voor sommigen zou dat misschien een schoon geweten betekenen, maar voor de betrokken partijen daar betekent het dat zij zich in de steek gelaten voelen. In de kerk hebben we eerder voor zulke dilemma's gestaan.

Artikel I lid 7 kent nog een tweede zin..... In de eerste redactie van de werkgroep kerkorde stond: ' De kerk.. zoekt het gesprek met Israël inzake het verstaan van de Heilige Schrift, in het bijzonder betreffende het Koninkrijk van God en het belijden dat Jezus de Christus is'. Zo stond het in de hervormde kerkorde. Dat slot viel niet goed bij de Joodse gemeenschap. Wij wilden met het noemen van de naam Jezus aangeven wat de kerk mee op het hart draagt. Dat was onze intentie en toch ook altijd de motivatie om het gesprek te zoeken, maar zo werd het niet gehoord. Je moet leren hoe kerk en Israël in de tegenwoordige tijd met elkaar omgaan. Ik heb met een van de rabbijnen daarover een van zijn kant heftig gesprek gevoerd. De tekst wekte volgens hem de indruk dat de kerk de agenda dicteert en het gesprek van tevoren invult. Deze bewoording zou kunnen rekenen op een gesloten deur. De Joodse gesprekpartners lieten weten met deze formulering het gesprek te zullen

blokkeren. Als werkgroep kerkorde hebben we contact gezocht met de kerk en Israël –organen. Zij stelden toen voor de zin te beginnen met ‘Als Christus – belijdende geloofsgemeenschap’. De werkgroep heeft dat overgenomen en zo is het door de synoden aanvaard. Dan is het onderwerp en geen agendapunt.

Het wordt tijd om te stoppen. De twist over de onopgeefbare verbondenheid kwam hevig onder vuur te liggen na het verschijnen van het Kairos Document in 2009 en sinds vorig jaar is het gesprek daarover weer aangekaart door de ‘liberale theologen’. Maar daarover hoort u na de pauze meer.

barend wallet,

Houten 12 maart 2019.